

Берег любові

Автор:

Олесь Гончар

Берег любові

Олесь Гончар

«Берег любові» Олесь Гончара – побутово-пригодницький роман, в якому поєднані романтичні і реалістичні тенденції***. Світову славу письменнику принесли романи «Собор», «Прапорonosці», «Тронка», «Берег любові», «Людина і зброя», повісті «Бригантіна», «Далекі вогнища», новели «Модри Камінь», «За мить щастя». Олесь Гончар – видатний український письменник, автор соціально-психологічних та філософських романів, повістей та новел.

Олесь Гончар

БЕРЕГ ЛЮБОВІ

I

У білі, сліпучі дні весни чи раннього літа дівчата з місцевого медучилища проводять на території фортеці, заняття з протиповітряної оборони. З ношами, у важкому спецодязі, з сумками Червоного Хреста через плече, розсипавшись по замковому пустирищу, юні медички з сміхом долають уявну радіоактивну зону, долають учбову смерть і все когось рятують, рятують, рятують...

Територія між валами саме для таких ученьями, горби, бур'яни. Щоліта в ямах археологи знаходять собі роботу, на пагорбах кози космічної ери пасуться.

Споруда римських чи й ще раніших часів, фортеця давно вже нікого не відлякує. В бійницях гніздяться птахи. На вежах туристи лишають плями своїх автографів. Лише з моря фортеця ще й має вигляд: здалека відкривається морякам її силует на скелястій кручі над лиманом, над білим, виноградним містечком. Є загадковість у вежах її, пам'ять часів, відгомін давніх пристрастей...

Де колись римлянин чи турок зубами скреготів, тягнучи в укріплення свою розпатлану жертву, нині медички весело перебігають між валами, крізь протигазні маски сміються очима до перехожих.

А в перерві між заняттями, посідавши на мурах, де провіває вітерець, далеко білють у своїх халатиках, наче табунчик гусей, у люстерка позиркують та ласують морозивом, що його продає коло фортечної брами тітуся з місцевої торговельної мережі. Дівчата хоча притомлені, та водночас і вдоволені щойно пережитою напругою, ніби й справді їм вдалося когось порятувати. Пересміхаються, жартами зачіпають археологів, що риються в одній із ям поблизу, зігнуто блищать голими спітнілими спинами, ну просто – як римські раби в каменоломнях! Лицарі науки, щось там вони все шкребуть, все шукають уперто, байдужі до всього на світі, крім своїх вічних черепків.

– Хоч би показали свій роздобуток! – догукують медички. – Що там у них, у античних?

– Міцна була любов? Міцніша, ніж тепер?

– А поета свого чого ж так далеко загнали?

– Співця кохання! Ух, варвари!

Сміх на мурах, відповіді од археологів нема. Ніби не чують, поглинуті своїм. Працювати доводиться в духотняві, яма налита спекою. Позгиналися заклопотано, рідко котрий і озирнеться в цей бік, де ясніють на мурах лукаві дівочі обличчя, де смагли стрункі ноженята вилискують туго, ждучи вечірніх танців.

Коли випаде так, що під час занять з дівчатами буде Віра Костянтинівна, улюблена викладачка, то юні медички свою увагу більше віддаватимуть їй. З місією Червоного Хреста в далекій південній країні була, нещодавно повернулася

звідти, – це так цікаво, розкажіть нам що-небудь іще, Віро Костянтинівно, про ту вашу золоту Бенгалію, де наші журавлі зимують... Тож-бо країна поетів, країна вічної весни, любові, чорних очей, сліпучих усмішок, пластики рук жіночих, що вміють промовити, зачарувати навіть змію...

Ось вона стоїть дибки, гігантська рептилія, головою поводить, стежить за танцівницею, що зовсім близько перед нею теж по-зміїному в'ється у танку, трясє плечима, мов розшаленіла циганка в рясних своїх спідницях...

А Віра Костянтинівна чомусь не дуже й охоча сьогодні до розповідей: обличчя в задумі, очі у присмутку. Коли ж заговорить, то вже не безжурний танок дівчатам вихриється – побачать натовпи голодних дітей, знеможених матерів, звідусіль простягнуті кістляві, у струп'ях руки, розпалені очі, що волають твоєї допомоги... Пункт Червоного Хреста працює цілісіньку ніч, він весь час в облозі, лемент голосів не вщухає, роздаєш і роздаєш нещасним свої ліки та пайки, а жадаючих не меншає, і сама ти вже з ніг падаєш від перевиснаги й млості безсонних бенгальських ночей, що їх краси так і не встигаєш помітити... Вічнозелений міфічний едем, місце прописки прародителів наших! Липка, задушна ніч, повалені холерою люди стогнуть за брезентом твого намету, і саму тебе, зморену, звалює сон, снується якась фантастика, баба-яга виринає у білім медичнім халаті, повіки розклепиш – чудисько потворне, що його як і звати не знаєш, – сторожко сидить на ящиках з продуктами та медикаментами. Маленька бенгальська рептилія, схожа па польову ящірку твого дитинства. Може, далекий нащадок того змія, що спокусив колись Єву? Насторожилось, дивиться, аж моторошно стає: а що, як стрибне? Неотруйне чи, може, смертельне?..

А потім несе тебе вертоліт у найдальші райони, і земля під тобою всуціль залита водами грандіозної повені, зрідка лише прозирають незатоплені верхівки дерев, нема тобі де Приземлитись, а коли нарешті знайдеться місце, то знову чекає на тебе те ж саме: вологе, парке повітря тропіків, зелені хмари москітів, і безліч рук, простягнутих навстріч, і жага рятунку в перестражданих незнайомих очах...

– Москіти, вони, мабуть, жалять так само, як і наші комарі?

– Болючіше. Та ще й вірус москітної гарячки разносять.

– Жах!

– Віро Костянтинівно, а що все-таки ви почували там?

– Почувала, дівоньки, що – мушу, повинна. Як ото мовиться: місія така тобі випала – рятувати...

Голос її спокійний, для них це голос фронтовички, тієї, що фото її – усміненої, зовсім юної дівчини в шапці-вушанці – можна побачити на Дошці слави в їхньому медучилищі!. Такою вона була, їхня Віра Костянтинівна, що, посріблена тепер сивиною, з поглядом пригаслим, сидить серед них, з обличчям аж ніяк не першої молодості. Невже мине час, і вони, її вихованки, теж стануть такими?

Інна Ягнич, гордість училища, кругла відмінниця, та ще й поетеса,[1 - Її пісню виконує самодіяльний хор медичок.] з відстороні вглядається в змарніле обличчя наставниці, обличчя, що й фронтові стужі бачило і від москітних жалінь розпухало, та все ж і після всього зберігає в собі якусь майже материнську лагідність. Для дівчини це, певне, має значення, вона запитує серйозним тоном:

– Віро Костівно, дозвольте ще одне... Кажуть, що там, де побуваєш, лишається частка твого серця. Ви як вважаєте?

– Мабуть, лишається.

– О, це небезпечно, – розглядаючи в люстерко свої довгі віи, зіронізувала Світлана Вусик. – Там частка та ще десь частка... Боюсь, чи не виникнуть на цьому ґрунті явища серцевої недостатності?

– Щедрому серцю недостатність не загрожує, – аж трохи образилась викладачка. – А якщо ти так настроєна...

– Та я пожартувала, – зі сміхом виправдується Світлана. – Пробачте.

– Що тут пробачати... Колись зрозумієш, чому стає багатшим той, хто роздає...

Віра Костянтинівна особа самолюбива, з неї тепер не скоро видобудеш слово, проте дівчатам і далі мовби вгадуються її думки: для доброго діла серця не шкодуй, казала вам і кажу. Може, випадє, дівоньки, так, що котрійсь із вас самій незабаром доведеться звідати тих тропіків, – тоді переконаєтесь, на що людське

серце здатне... Серед потопних каламутних вод приземлюватиметься літак Аерофлоту з рятівним вантажем Червоного Хреста. Бетонної смуги буде так мало, що при посадці горітиме гума на колесах літака, з них полум'я збиватимуть вогнегасниками... І не буде води іншої, як з мікробами, і слова не буде страшнішого, як слово «епідемія», і почуватимеш іноді до сліз давучий відчай перед масштабами лиха, перед повсюдністю бруду, антисанітарії, перед міриадами збудників найжахливіших хвороб, – однак, долаючи хвилини зневіри, знов і знов ставатимеш до діла, йтимеш у наступ на все оте безмежне лихо, на кожному кроці ризикуватимеш собою, життям своїм, так, так, життям, хоч і самій жити хочеться, не менше, дівчатка, ніж вам...

Десь лютують епідемії, шторми ревуть, розтרוщуючи кораблі, а тут така тиша, така сліпучість. Зрідка промчить «Метеор», що обслуговує надбережжя, пропливе десь аж на обрії судно і зникне в морській далечі. Знайома баржа незрушно стоїть на чималій відстані від берега – насмоктує для будов чорний пісок з морського дна. В іншому місці уже багато днів працюють водолази – підіймають суховантажне судно, що, розбомблене, затонуло в цих водах у 1941 році. Ішло воно того літа із зерном, пшениці було повно в його трюмах, кажуть, вона й під водою збереглась, тільки почорніла. Добуваючись до затонулої пшениці, водолази цілком випадково натрапили на рештки античного міста, що теж свого часу опинилося під водою, – ним тепер зацікавились і ці черствяки археологи.

Звичністю, буденністю позначене тут для медичок життя. Лише зрідка – раз або двічі на рік – з'явиться з-за обрію «Оріон», навчальний вітрильник, що, повен хлопців-курсантів із морехідки, звідкись повертаючись чи вирушаючи кудись, пройде в гордовитій недосяжності мимо цих берегів. Мовби в стані цілковитої невагомості пропливе, зовсім якийсь нереальний, ніби казками навіяний, повногруддям своїх вітрил скоріше схожий на видиво із дівочих сліпучих снів. Пройшов, розтанув, нема. Але той день запам'ятається медичкам надовго. Не раз вам, дівчатка, змайне в уяві міражний ваш «Оріон»: на білу небесну хмарину схожий, вирине серед отих вод, де зараз трудиться знайома баржа з своїм невичерпним чорним піском, і не встигнеш надивитись, як він уже й зник за обрієм, наче й не було...

Дівчат уже розподілено, кожна має призначення на роботу. Майбутні медсестри та фельдшериц! роз'їдуться вони хто куди, одна радіє призначенню, а друга засмучується, ця виходить від комісії з усмішкою, а та – в чорних сльозах.[2 - Туш із вії ручаями тече.] Інну Ягнич у день розподілу щастя не минуло, вискочила з

кабінету усміхнена, хоч останнім часом дівчата не часто бачать Інну такою, скоріш застанеш її в задумі, – на те в дівчини є свої, досить делікатні причини.

– Хто куди, а я в Кураївку! – весело сказала в коридорі до подруг.

Отже, згідно з бажанням. Для надійності перед цим надійшов з Кураївки виклик на неї, голова колгоспу просив направити Інну Ягнич в рідне село, і, безперечно, це теж було вагомою краплею на розподільчі терези. Адже виклик належав не абикому, а знаменитому Чередниченкові, що його знає вся область: колишній комбайнер, а тепер голова передового на все узбережжя господарства, Герой Соціалістичної Праці, людина в силі – спробуй до такого не прислухатись.

І вона, Інна, здається, справді-таки рада, що повернеться додому, що відтепер буде виганяти хвороби із своїх кураївських односельців. Одним з тих «Метеорів» незабаром і помчиться, звихрюючи воду, полишивши іншим цю свою дівочу фортецю з її козами та сивими бур'янами. Зустріне десь там її інший ландшафт – відкритий приморський степ, рівний, як футбольне поле, з низькою ламаною смугою суходолу, в якій ще з моря помітиш рудий шар глини, а по ній зверху виразну, нескінченну тасьму чорнозему, що його разом з травою, з корінням пірію рік у рік відвалюють, безповоротно розкришують осінні шторми.

– З твоїми оцінками, Інно, могли б запропонувати тобі що-небудь і краще, – сказала Клава Приходько, яка хоч і дружила з Ягнич, але завжди їй трохи заздрила. – Чому б не кудись у першокласний санаторій, під магнолії та кипариси?.. А вони тобі Кураївку.

– Сама забажала.

– І не шкодуеш?

– Ні.

Проте саме зараз і ворухнувся сумнів у її душі: чи справді не шкодує? Чи буде щасливим для неї цей кураївський варіант? Може, ще, дівчино, заволаєш, та буде пізно? Знає, який там рай, на тих сільських медпунктах: самій треба й за лікаря, й за фармацевта, а з медикаментами перебої, стерильних бинтів не допросишся, марлі ні метра... О, досить певно уявляє вона свою кураївську перспективу: йтимуть до тебе механізатори з кривамими саднами на руках, із свіжих ран

змиватимеш степову пилюку, бо виробничі травми ще, на жаль, там не рідкість, особливо вночі. Йтимуть жінки з своїми за давніми хворобами, каверзливі пенсіонери вимагатимуть безсмертя, муситимеш вибивати кожне місце в кущовій лікарні, адже будівництво своєї ще й досі тільки вирішується, а в тій «укрупненій», кущовій місць не вистачає – іноді хворі навіть у коридорах лежать. Буде, буде тобі, дівонько, клопотів, не занудьгуеш...

– Золота Бенгалія ваша, дівоньки, – сказала Віра Костянтинівна, – поняття відносне... Золота вона буде там, де вас найбільше ждуть.

І це було так до речі сказано! Інна подякувала викладачці мовчазним поглядом. Бо Кураївка ж. її жде. Батько, мати, рідня... Та ще той, чий закоханий очі й здалеку до тебе доблизкують, той, кому складались ночами твої спрагли листи, – коли відіслані, а коли пошматові й кинуті з цих мурів у лиман, що вічно бурхає десь там унизу, під скелею...

II

Пісня звалася «Берег любові», і склалась вона в одну з тих ночей, коли щеміла душа після розлуки з Кураївкою і тривожне якесь передчуття мучило Інну, коли здавалось, що тільки цей скрик емоційний, [З - Сплав болю, сповіді й заклинання.] тільки магія почуття, піднятого до співу, допоможе їй втримати те, що вона найбільше боялась втратити. Йшлося не про лаври, не марнослов'я спонукало творити – з найглибшої душевної потреби вродилося те, що вродилось. При кожній нагоді Інна уточнювала, що пісня належить не тільки їй, адже мелодію допомагали підбирати дівчата, на нотний папір вона переносилась за участю знайомих викладачів музичної школи, – завдяки цим гуртовим зусиллям пісня вийшла на сцену, в життя. Авторська скромність дівчини бралася до уваги, однак слава поетеси утвердилася саме за нею, за Інною Ягнич, хоча не обійшлося, звичайно, й без дотепницьких дошкульностей з приводу виходу на арену «новоявленої Сафо», кураївської Марусі Чурай.

Несподіваний успіх місцевого масштабу не запаморочив дівчину, не завадив їй бути й далі сумлінною у навчанні, ревною до практичних занять, бо таки ж не перо, а шприц медсестри здавався їй важливішим і надійнішим за все інше. Пісня піснею, а жде тебе буденна тривала робота, і дівчина готувалась до неї з усією

кураївською зятятістю й терплячістю. Життя любить терплячих – вона пам'ятала цю батьківську науку і внутрішньо приймала її, та все ж факт несподіваного творчого самовідкриття не минув для Інни безслідно, не раз ловила себе на бажанні, щоб пісню підхопило й понесло, щоб дійшла вона якимось неймовірним чином до слуху й того, кому від неї, може б, теж стало тепліше. Уявляла, як йому тепер нелегко, незвично там, де він опинивсь. Відбуває те, що заслужив, спокутує провину, яку сам визнав на суді. Гасав мотоциклом, своєю скаженою «Явою» по всьому надбережжю, доки врізався у натовп дітей піонерського табору... Сталося ненавмисне, розігнав мотоцикл і не стримав, та хіба це виправдання? Крім того, ще й під хмелем був. Не любить вона його п'яним, терпіти не може! І мати, й сусідки відрають: з ким ти зв'язалась? Хуліган, розбишака, а ти перша в училищі, лікарем будеш... Слухала і згодна була з ними багато в чому... Але всі доводи розуму розлітаються вщент, коли згадає ласки, що вперше відчула їх тоді, як купалися з ним на косі, в заповідній, забороненій зоні,[4 - Для нього заборонених зон нема!] де прибій в людський зріст валом ссяйва котить на тебе! Піски білі, ніким не ходжені, тільки слід пташиних лапок лежить уздовж берегів візерунками... Ось там раювали вони вдвох, купалися та пустували, бризкаючись морем одне на одного, і тоді він взяв її вперше на руки, і поніс із води, із ссяйва прибою, так ніжно-преніжно ніс, обціловуючи на ходу... І тих рук, зовсім не грубих, не хуліганських, а таких ласкавих, голублячих, вона забути не може, бо то руки любові... Перед їхньою силою та ніжністю їх відступають усі аргументи, глухнуть тверезі голоси.

Рідко їй звідти писав. Рідко та все більше якимись натяками та недомовками.

Одначе скоро вже вибуде строк, і Кураївка стане місцем їхнього побачення. Яким він повернеться, що в душі принесе? Просвітлення спокути, зголоднілість чистого почуття чи грубі тамтешні навички, цинічні слова на устах?

Це її непокоїло зараз найбільше. Думками про нього найчастіше й поглинута, коли вийде з дівчатами на мури фортеці, ще теплі після спекотного дня. Мабуть, і в Кураївці не раз пошкодує за цими фортечними вечорами, за цим мурованим прадавнім камінням, що його до блиску відполірують за літо закохані парочки. Легкий вітерець повіває з моря, панує тут сміх і не дратує транзисторна музика, і ждеш, як подарунка природи, тієї миті, коли місяць проб'ється із тьми, вирине десь із глибин праночі, зійде й вистеле на морі свою заворожливу світляну доріжку.

Двадцять чи й більше віків фортеці, тисячоліття минули відтоді, як уперше прийшли до цих берегів озброєні кораблі під вітрилами римлян. Порохнявою стало те, що було Августом і його легіонами, здобиччю археологів та місцем для танців стали руїни фортеці – все змінив непоборний час, незмінною тільки й лишилась оця світла тремтлива доріжка над морем, доріжка закоханих та поетів. Коли сходить місяць і поволі виникає вона із перламутрів нічної води, із тьми й мерехтіння, найгаласливіші крикуни примовкають, і дівчата ще ближче туляться до своїх водолазів, погляди їхні в задумі вбирають місячні марева, бо це ж настає та мить особлива, коли, здається, сама природа звершує своє одвічне таїнство творення. Яке море стає велике такої ясної місячної ночі, як до безмежностей виповнюється воно простором!..

Виникло, утворилося в тиші світило нічне, відділилось від обрію, і знову зчиняється гомін, хтось висипав на мур пригорщу мідій, дзенькнули в авосьці пляшки з пивом, – водолази ще охочіше тепер похвалятимуться перед дівчатами своїми денними подвигами.

– Комусь подобається топити, а наше діло – підіймати...

– Скільки днів підіймаєте, а воно все на дні сидить...

– Бо то ж, дівчата, не фунт ізюму!

– Апендицит різати – річ не проста, а під воду йти – це, по-вашому, просто? Коли тобі поверх власної з вухами голови нагвинтять ще одну металеву без вух та вниз, у глибини – це прогулянка, авжеж? Сидить перед тобою на дні страховисько замулене, волохате, вгадай, з якого боку до нього підійти. Гідромонітором спершу треба пробити під судном тунелі, підвести понтони, а тоді вже берись нагнітати в понтони повітря! Тільки для цього спершу маєш сам крізь тунель попід судном пролізти... А пролізти під ним, знаючи, що нависа над тобою зо дві тисячі тонн заліза, – це просто?

І він уже ладен з розмаху шпурнути порожню пляшку кудись поза мур, у своє улюблене море, де вдень водолазить.

– Куди кидаєш, там діти купаються!

– Вибачаюсь! Дикі ми...

- Дикістю нема чого хизуватись.

Десь ізнизу аж сюди долинають сплески та галас наче - там під мурами рибальські хлопчаки заволоділи водами лиману: купаючись при місяці, пустують, виграють, як молоді дельфіни.

Підходять учасники експедиції - археологи, і виявляється, не такі вже вони й черствяки. Причепурені, поголені, [5 - Котрий не носить бороди.] чемно запрошують дівчат до танцю під чийсь аж захриплий транзистор, а потім, вдовольняючи дівочу цікавість, розкажуть і про своє, що вони там за день нашкребли.

- Сподівались знайти меч центуріона, а добули іржаву, з копійку завбільшки бляшку, - самі ж і підсміюються. - Чи, може, це меч зітлів, звівся до розмірів бляшки?

- Зате з дна моря - улов, - нагадує дебелий археолог-водолаз, - ціла купа черепків, потовчених амфор... У декотрих збереглася еллінська смола, каніфоль...

- Крім того, - додає цибатий студент-практикант, - маємо ще одну стелу білого мармуру з написом. Багатющий текст!

- Що ж там написано? - цікавиться котрась із дівчат.

- Хай ось Росавський розшифрує, він у нас поліглот, - кивають копачі на худорлявого бородатого юнака, що й сам, видно, трохи соромиться своєї мудрецької зачучерявленої бороди.

- Коли ж це ви розшифруєте? - допитується в нього Світлана Вусик.

- Уже розшифровано, - відказує він скромно.

- То поділіться й з нами, якщо не секрет!

– Я народилась від афінської матері й від батька із Герміона, – речитативом проказує він, не зводячи очей з Інни Ягнич, – а ім'я мое Теодора. Я бачила багато країн і плавала по всьому Понту, бо мій батько і мій муж мореплавці. Воістину щасливими були мої дні серед любові та муз!.. І зовсім молодою, народивши дочку, що була схожа на мене, я посеред надії і життя покинула цей сонячний світ, переселившись у безкрайній край – хадес...»

– А далі? – чомусь хвилюючись, запитала Інна.

– Далі мрамур надщерблений...

Інна знайома з цим хлопцем, – медички не раз зустрічалися з археологами в районнім Будинку культури. Для неї щось є в ньому навіть привабливе, [б - Тільки не борода!] очі такі ясні по-дитячому, а часом спалахують просто натхненням, коли хлопець почне про свої городища, про поему античних степів – золоту пектораль чи про інші найновіші знахідки в тутешніх краях. Те, що для інших черепок чи бляшка, для нього річ унікальна, заслухатись можна, коли стане дошукуватись у викопних предметах магічного, навіть священного змісту, в якійсь ужитковій речі розгледить, скажімо, античну оберегу, що мала оберігати скіфа-степовика від злих сил, від поганих очей, від поразки тощо. Росавський чомусь був певен, що археологічні зацікавлення Інни мають характер глибокий, постачав її книжками з античності, альбомами, де так гарно були відтворені художні вироби давніх майстрів, коли людина ще почувала свою близькість із птахом і звіром, з рослиною й зерном, лісовим чи водяним божеством... Дівчині справді був цікавий той світ розбурханих античних фантазій, поетичних кохань і диких вакханалій, світ, у якому цей юнак-археолог відчувається так упевнено й вільно. Пам'ять у нього – з електронною машиною міг би змагатись: тримає у голові цілі поеми Овідія й трактати античних авторів, у день знайомства декламував Інні великий уривок із твору стародавнього лікаря Гіппократа «Про повітря, воду й місцевості», тепер ось так виразисте переказав послання цієї Теодори, відкарбував твердо, ніде не затнувшись, – справді сьогодні тільки розшифрував чи, може, десь вичитав раніш? І чому передусім їй, Інні, адресував він цей текст, це дивне послання з античності? Віки та віки розмежовують вас, а проте чимось тобі все ж торкнула душу ця сповідь давньої молодої жінки, видно, поетичної й тонкої натури: зустрінься Інна з нею в житті, певне, подружились би... І таки ж зустрілися – через тисячі літ! Коли він читав, то, дивна річ, текст набирив у його устах якогось мовби додаткового, значливого змісту. Та ще й цей невідривний погляд. Явно він виділив Інну з-поміж інших, насамперед їй адресував щемливе Теодорине звірвання... Тільки чому саме їй, Інні?

Коли через деякий час археолог уже стояв з нею поруч і, схилившись на мур, знову повів мову про давне, античне, Інна й цього разу вловлювала в його словах отой глибший, додатковий зміст, який лише їй призначався. Про скіфів цікаво було їй чути, про їхню відвагу та лицарськість, відзначені ще Овідієм. А скіф'янки, судячи з прикрас, мали неабиякий смак. Модниці, просто елегантки степові!

– А все-таки чому та вежа Овідієвою зветься! – кивнула Інна на найвищу з веж. – Адже ж Овідій тут бути не міг?

– Чому не міг! – ожвавів хлопець. – Дослідники, звичайно, вважають, що не бував він тут, а я щодо цього зовсім іншої думки... Певен, що й на цій фортеці топтали пилюку та печатали сніг його легкі римські сандалії. Бо хіба так уже все й досліджено? Хіба марно й сподіватися на відкриття разючих фактів? Місцем заслання для нього була Істрія, теперішня Задунайщина, це так, але хто міг заборонити йому обстежити і всю оцю, для нього тогочасну, Північ, відвідати оці нинішні наші краї? Зрештою, міг і самовільно відлучатись, як Шевченко, коли, всупереч царським заборонам, пішов з експедицією обстежувати Аральське море. Найлегше сказати: не був. Трої теж не було, доки не знайшовся сміливець, котрий прийшов і відкопав її з-під нашарування віків. І тільки тому, що повірив Гомеровим поемам. Чому ж не може щось подібне статися й тут? Поміркуймо, звідкіля стільки відомостей у поета про степові племена, про аборигенів, що тоді вже населяли це надбережжя? Адже є засвідчений факт, що серед гетів були в нього справжні друзі, він пробував навіть твори складати тутешньою мовою!..

Пристрасть хлопцева подобалась Інні, почувалось, що не раз йому про це думалось, має на такі речі свій погляд, власним живе умом, не позиченим. І ті давні, зниклі в туманах історії племена, видно, зовсім були йому не байдужі, він шукав серед них своє родове коріння і ніби захищав їх перед кимось.

– Жаль, що споруджувачі курганів не знали писемності, хоча, власне, й це ще проблема, – гаряче провадив він далі. – Знали чи ні, але духом були високі. І Овідій, вивчаючи їх, саме це уловив.

– До Овідія ви явно не байдужі...

– Він вартий того! Ось ви зубрите латину для рецептів, – чому б не взятись постудіювати в оригіналі його поеми? Але й у них далеко ще не все

розшифровано. Що, скажімо, означає отой його таємничий птах Ібікус, зашифрований символ, що йому світова наука досі не може знайти пояснення? Таємничі й самі причини заслання, той дикий і незрозумілий гнів всемогутнього Августа... Як бачите, тут ще безліч не знятих знаків запитання.

Коли говорив про гнів римського можновладця, то почувалося, що й сам наповнюється гнівом проти його сваволі. Кому-кому, а цезарям від цього хлопця перепало, ім від нього не було пощади. Не приховував:

усі його симпатії на боці тих, що вже й тоді плекали тут виноградну лозу, жили своєю чесною працею, первісне поле орали оленячим рогом, бо іншого знаряддя ще тоді не було... А ті розбійники римські простягали руки й сюди, чітко видно на одному з зображень, як вони колють місцевих людей своїми короткими мечами, одного з них, велетня бородатого, повалили, заковують у ланцюги: буде ім ще один гладіатор... І таким розбоем вони не соромились ще й похвалитись на своїх барельєфах!.. На честь різанини помпезний монумент за Дунаєм спорудили в степу... Та відомо, яка доля чекає грабіжників і їхню фальшиву славу: минули віки, і нащадки гладіаторів, степові пастухи, розтягли увсібіч їхні білі мармури, поробили з них довбані корита – напувати худобу! Брилу з імператором Траяном теж така самісінька доля спіткала – стала поїлкою для овець. Ну, пізніше наш брат археолог усе це позбирав, постягував до музеїв, для нас такі речі завжди цінність, але можна зрозуміти й тих, що, ніби у відомщення, з білих імператорських мармурів напували овець!..

Заспокоївся трохи, лише коли про інше став розповідати, про знахідку своїх задунайських колег: відлите з бронзи зображення фантастичного змія, страшної якоїсь химери, що, безперечно, таїть у собі поки що нам неясну, приховану символіку. Змій величезний, тіло покрите лускою, хвіст лев'ячий, а голова вівці чи собаки...

– І головне, чуб і вуха людські! І щось схоже на усміх, дивний, ледь помітний... Що означає? Хто відповість? Загадок тут ще та загадок. Та хіба ми й самі для себе теж не загадка?

– Ви так вважаєте?

– А вам хіба все до кінця уже ясно? То поясніть і мені, завдяки чому людина з печери зуміла так круто підвестись, по яких шаблях ішла вона з темних тих

прачасів до своїх вершин? І чи завжди рухалась по висхідній? У чому змінилась, а в чому лишилась такою, як була і в античності? Оленячий риг змінила на трактор, галеру – на космічний корабель, а неспокій, а потяг до вічної таїни, хіба він у людини зник? Жадоба пізнання, – може, тільки це неминуще...

Був уже пізній час. Місячна доріжка помітно змістилась, ніким не стривожена, як і раніш, тихо зникала в далечі. Та сама, якою, може, Овідій прийшов колись до цих берегів і по ній, невагомий, віддалявся звідси, лишивши після себе легенду. Молодь уже розбрелася хто куди: попід вежами, попід мурами де-не-де бовваніли усамітнені парочки. В такий час, у такі теплі місячні ночі – Інна їх так любить – ніби саме повітря тут напоєне коханням. Пройдись понад валом – і почуєш шепоти жагучі, побачиш, як цілуються, тебе не соромлячись. Сплітаються руки, не ховають пристрасті, замлівають в обіймах. Очі до очей променяються ласками, чуттєвою млостью, де щирою, де гаданою відданістю... Блиск юної сльози і млосний сміх щастя, солодка знемога й самоттє чиеїсь ніжності – все поєдналось тут, на валу, під всевидючими зорями.

Однієї з таких ночей і склалась тут пісня, отой «Берег любові». Може б, і сьогодні що-небудь склалось, якби не цей археолог. Уже пора б йому йти гострити на завтра свою розкопницьку лопатку, однак він усе ще не відходив від Інни. Теж дивився на місячну доріжку, мовби намагався якось її розшифрувати, зробити їй, маревній, археологічний розтин.

– Кажуть, ви вже одержали призначення? – звернувся до Інни після мовчанки.

– Так, незабаром з училищем розпрощаюсь.

– Берете курс на Кураївку. Кличе вас берег любові...

– Звідки ви знаєте?

– Багато що про вас знаю. Цікавлюсь. А от ви не хочете помічати моїх зацікавлень.

– Дивно чути.

– Нічого дивного. Люди шукають скарби. Та не завжди шукають там, де вони лежать. А вони, може, під тобою. Отут, де стоїш, під нашаруванням пилу та сміття.

– Знов якось загадково.

– Скарб завжди загадковий. Десь він там лежить, терпляче сяде в курганній темряві своїм золотим карбуванням... Жде відкривача. Глянеш на курган, і вже дух зайшовсь: є чи нема? Ще не відкритий, ще лиш можливий, а нас він уже хвилює, той скарб. Одначе я маю на увазі інший... Знайдіть, Інно, де коштовніший скарб за щирість людську, дружбу та відданість... за перше безоглядне кохання, котре зараз, може, десь тут, поруч з вами... соромиться, паленіє і так невміло... шукає вас!

– Не зовсім вас розумію.

– Ви бажаєте ясності, чіткості, різкості? Не знаю, як треба говорити в таких випадках, Інно... Колись для цього була вичерпна формула: ось вам моя рука і серце! Розумієте? Прийміть, не відкидайте їх, Інно, – і він простягнув їй руку.

– Ви жартуете? – сказала дівчина, хоч бачила, що він не жартує.

– Рука і серце, – повторив він зміненим, стверділим до різкості голосом.

– Не годиться такими речами жартувати...

– Які жарти! Для вас, мабуть, усе це дивне і несподіване... Ви мене мало знаєте, і вам нелегко вирішити, однак зважтеся, не бійтеся шлюбних пут... І запевняю вас, не пошкодуєте. Все зроблю, гори переверну, аби зробити вас щасливою, аби тільки розквітнув ваш талант!

Вона вірила його слову, вірила в щирість цього несподіваного освідчення, їй навіть лестило, що скромна її особа викликала у археолога такий спалах почуття.

Руку тобі, дівчино, пропонують – ось що! Ось як приходить те, про що інші мріють і, може, ніколи й не домріються. Як знати, чи не є це якраз ота мить, коли мимо тебе пролітає щось рідкісне, схоже на щастя? З спокійною усмішкою

поблажливості, з почуттям власної переваги вислуховуеш слова, що котрись іншу могли б ошчасливити! Однак чи не буде твоя відмова тим промахом, що колись віділлється сльозами? Буде як буде, що ж тут гадати.

Давно й не тобою сказано: серце не зневолиш... А він уже про спільне майбуття, знов про Іннин непересічний творчий талант...

- Це ви про пісню?

- Я про вас. Ви, мабуть, самі ще не знаєте своїх можливостей. А я, коли вперше почув той ваш «Берег», одразу сказав собі: вона поетка! Рідкісна, справжня, так, так, може, навіть і Сафо, може, новітня наша Маруся Чурай, якій судилося оспівати це надбережжя... Не епігонка, не сліпа споживачка, а творець. І той легендарний Овідій, - він би вас теж оцінив.

- Ой, як щедро... Чи не занадто?

- Нічого не занадто. Віки еднаються міцніше, ніж це ми собі уявляємо. Невмируща віть творчості - це, безсумнівно, та найповніша реальність, що її ніщо не розломить, що над нею не владен і час!

Дівчина цвіла від його компліментів, але чим вона могла йому відповісти?

- Ви, мабуть, добра й великодушна людина. І спасибі вам за це все... За вашу щедрість... Вам я теж би хотіла щастя.

- Щастя мое - це ви.

- Не треба так... У нас он стільки дівчат.

- Інші мене не цікавлять. Не хочу поверхових, манірних, понад міру практичних, не хочу безмрійних!..

- Не всі такі.

- Можливо. Але ви, Інно... Не розумію, яка тут магія, але вона е! Що мені зробити? Чим сколихнути вас? Хочете, щоб на коліна став?

І видно було: зараз стане. Зовсім наче в якій-небудь п'есі...

– Облишмо цю розмову. Ні до чого вона.

– Чому?

– Неважко б і догадатись чому...

І він догадався. Замок у гнітючій напрузі, понурився, мимовіль стискаючи камінь муру обома руками. Запитав згодом:

– Мені йти?

– Ідіть.

– Не боїтесь зостатись сама?

Інна аж тепер посміхнулась полегшено:

– Хочу побути з Овідієм наодинці.

Фантазія місячної ночі

Бачила зовсім реально, як, наближаючись до цих берегів, морем ішов він, той самий Назон. Невагомий, у своїй довгій римській одежі, в сандаліях із поворозками неквапом іде місячною доріжкою, ступаючи просто по її мерехтливій поверхні. Подорожній. Із Вічного міста – у вічне вигнання.

Сірою пустельністю, льодовими вітрами зустріло його це античне крайсвіття. Все було тут незвичне: і безмежжя просторів, і виття хуртовини вночі, і здичавлений вигляд залоги, що поверталася з мурів фортеці в намерзах снігу, кутаючись у баранячі та вовчі шкури до п'ят. Розпатлатівши, набравшись місцевих звичок, залога уже ніби й не з римлян складалась, – несла на собі варварський карб. Сам центуріон, начальник залоги, грубий і мужній воїн, зарослий, як звір, з тілом, яке давно не бачило лазні, не знало ароматних мастил, він у своїх смердючих шкурах

більше тепер нагадував не людину з славетного Риму, а варвара-волопаса. Незабаром Овідій і сам опинився в цій варварській одежі, – у звіриних шкурах бачили його, великого поета римлян, коли іноді виходив на мур і стояв там самотній, вглядаючись у безбережні й загадкові степи.

Ось тут опинився у цім крайсвітнім вигнанні, недосяжнім для могутніх твоїх богів, для твоїх веселих з-над Тібру коханок. Можновладний Рим знає, чим карати поета, що впадає в неласку: карає не чашею з отруєним вином, не африканськими левами на арені Колізею, карає безвістю, самотою, забуттям, досмертним оцим вигнанням між криги й сніги, де нема й ніколи не буде потреби в поетах!

Уже ти не є. Відданий на розправу цим буйним варварським зимам, безвісно згинеш отут, і люті гетські вітри розвіють по цім надбережжю серпанки твоїх золотом тканих поем. Ніколи не виросте тобі на цих берегах вінок із вічнозеленого лавра! Замість вінка, скорше саркофаг тобі викують скіфські морози з своєї непроламної, схожої на білий мармур феррарський криги.

Замість оспіваних тобою знайомих богів, які так легко покинули тебе в годину скрути, зустрічають тебе на цих берегах інші боги – нещадні боги Півночі. Лютуючи, здійсмають вони завірюхи страшеної, дикої сили, і степи надовго тонуть у каламутнім шаленстві стихій. Не по-римському свищуть, завивають тутешні вітри, сліпне від снігу залога, сліпнуть простори, невідкличні, глухі до твоїх жертв, до скарг і жалів, байдужі до твоїх солодких, трупком кохання напоєних поем. Ще живий стаєш свідком власного завмертя. Знала твоя патриціанська молодість усі насолоди втіх – дружби й хвали, любовців і розпусти. Де все воно, де слава й вінки з тужавого запашного листя? Невдячний, тобою проклятий Рим, усе він забув, над співом твоїм поглумився, тепер ти лиш смертник, живцем викинутий із життя, із часу, із людства. Бо людство – це Рим, інакше ти світу не уявляєш. І від нього тебе відлучено, десь там він у своїй осяйній недосяжності, відступився з усіма його розкошами, з його богами й жертвовниками, з ночами без тебе бенкетуючих муз і невситених пестошів. Усе без тебе, тобі тільки згадка, її пекуча гіркота.

Чи, може, не так зараз тужиш за Римом, як за безповоротністю літ. Бо насувається старість. І навіть вона не принесе тобі шани, тільки біль самоти. А був же ти улюбленцем долі, солодкоголосий, і ніжний, і щедро люблений, на всю волю купався в обіймах римських гетер, у п'янливих пахощах лавра. На твою честь вино лилося рікою, мав друзів на вибір – щирих і оманливих, вірних і

двоєдушних, тепер маеш тільки грізний, ніяким благанням непіддатний гнів Октавіана.

Август Октавіан, *princeps senatus*, той, що любить у крем'яхи гратись з дітьми рабів, малими рабами... Той, що чужих жінок, родовитих патриціанок, просто з бенкетів веде на своє розпусницьке ложе... Відомо, що, йдучи потім на розмову з дружиною Лівією, він задалегідь готує конспект свого лестивого слова до неї... Колишній Друг, золотий Август, шлю з цього вигнання прокляття тобі, хоч колись ще, може, знов благатиму й ласки твоєї, милосердя твого. Ще, може, проспівую хвалу тобі, золотому, чия сила зараз стоїть на цьому валу, чий меч сягнув аж варварських цих берегів, утвердивши й тут вічне могуття Риму.

Тут – напівлюди. Дикі, примітивні, підступні, з'являються іноді з глибини степів у своїх чудернацьких шкурах, незвичних для римського ока шапках. Так, напівлюди вони, невловні якісь степові кентаври, бо кінь і влитий у нього вершник – то в них неподільно, то вже не римлянин, а кентавр. Ніколи не бачили Вічного міста. Тільки декотрі з них потрапляють до нього, і то лише рабами, у ланцюгах. Якби дозволено було повернутись на береги Тібру, описав би всю їхню фантастичну дикість, власноруч на стелах, на білих би мармурах вирізьбив зображення цих загадкових із луками та співучими стрілами істот. У своїй віллі серед маслинових гаїв на публічний огляд поставив би, щоб потішати і твій, цезарю, зір!

Зневажив ти мене, тяжко так покарав. Прирік жити серед звірів та напівзвірів. Водяться тут гепарди – дикі кішки, і степові, як блискавки, антилопи, і важкі тури, пасучись, згрізна позирають на незнайомця в римських сандаліях. І самі кочівники натурою теж уперті, мов тури... Сюди мене кинуто на розтерзання лютої самоти. Правду, мабуть, каже твій центуріон:

– Кволий, виніжений, згинеш, Овідію, тут. І пам'ять згине про тебе – лиш цезарі вічно живуть!

Згину, згину... Не буде сліду мого. Холодна ця неміряна безпоемна пустеля все поглине. Не повернуть до Риму навіть тлінні останки поета Овідія, вимуре над ним фортечна залага лиш важкий крижаний саркофаг.

Центуріон виказує тобі знаки уваги, бо поетична слава Овідія Назона колись торкнула крилом і його, має потаємну надію, що рано чи пізно, а тобі,

звеличникові Риму, буде таки дароване Октавіанове прощення, і ще ти складеш свою поему вигнання, згадаеш і їх, цих суворих, задичавлених воїнів, які тут, на найдальшій околиці, в пограниччі з варварами, бережуть міць і несхитність імперії римлян. Згадай, згадай хоч півсловом, поете, бо меч – то лиш сила, а пісня – то невмирущість.

Іноді із степів наближаються по снігах ті, напівлюди, худобу женуть – будуть із залогою торгувати. На кригах лиману, таких міцних, що й вершник з конем не провалюється, розгортається торг. Хоч напівлюди, хоч бородаті, а динари рахувати вміють, навчились навіть лаятись справдешньою латиною. Буває, що розходяться мирно, а буває – за овечий хвіст зчиняється бійка, пускаються в діло мечі й батоги, гаряча кров бризкає на мрамур льодів, і котрийсь бородатий уже летить сторчма в ополонку, відтепер кочуватиме десь там, у підводдях. Нема в Овідія до них жалю. Спокійно споглядає, як в'яжуть ланцюгами вже того юнака з племен, що під час торгу домагався справедливості, бився та люто лаявся по-латині.

А потім настала весна, зігнало геть хмари, і відкрилося небо таке високе, таке блакитне, зовсім як небо Італіки! Саме панувало тимчасове замир'я, племена не виявляли войовничості, і Назон міг безтривожно заглиблюватись у їхні степи, вражений красою цієї варварської весни, морем червоних квітів, що їх і через тисячі літ прийдущі вчені-ботаніки називатимуть «скіфськими тюльпанами». Оживала душа. Із римських гнівів, з кромішньої п'їтьми відчаю добував він тяжкі зерна мудрості, з пережитої катастрофи виніс він спокій. Стрункі, не зломлені щогли виніс із самого осереддя бурі. Ці простори, ця весна повертали його духові ясність і міць. Почував дужим себе. Беззбройний блукав степами, заводив розмови з вершником, із волопасом. І йому було їх не страшно, вони, виявляється, здатні на приязнь, на мудрість і жарт... І ось тоді він для себе відкрив, що перед ним – люди. І ці люди вечорами розкладали серед степу свої розкішні багаття, частували римлянина смажениною, овечим сиром та медами, а потім співали. Ці люди мали здатність до співу! Співали, як Орфеї, як давні твої боги, ні, краще за богів... На берегах Тібру безжурну юність твою обдаровували таким співом тільки римські твої, в самий серпанок одягнуті коханки-арфістки.

У давнім ваше, наше у майбутнім.

Для вас земля, а наша далечінь.

Сказав після цього центуріонові:

– Не проливай більше їхньої крові. Сховай меч, замириись. Вони вмiють співати. Вони теж люди.

І навіть він, грубий, звиклий рубати голови воїн, зрозумів цього разу Овідія, послухався, – невідомо тільки, чи надовго.

В один із вечорів поет уже разом з ним попрямував до степового кострища, і знову – при синіх смерках, при ясних зорях – користались вони варварською гостиною, де серед трав варилася проста кочівницька їжа в мідних казанах на триногах, що форму свою збережуть і для далеких нащадків. Степ цей був звиклий боронити себе. Та хоч мистецьки кар-бована зброя весь час поблискувала при людях, чвар, однак, цього вечора не було, дружній сміх племені дзвенів біля вогню раз у раз, і матері-кочовички, зовсім не схожі на вовчиць, спокійно годували грудьми своїх опецькуватих степових Ромулів та Ремів.

Ще не було ні сарматок, ні половчанок, не було й гордовитих веселих слов'янок, ще їм належало тільки вродитись, прийти із майбутнього, а вогнище степове для них уже палахкотіло, і їхній прабатько – танець вогнистий – уже кружляв, брязкотів оздобами, і пісняпраматір уже творилася, ткалася із людської задуми, із тиші й зірок. Сухим, запашним повітрям степу дихав на повні груди Публій Овідій Назон. Мудрими очима, що стільки всього перебачили, споглядав, як юна дівчина в золотих дукатах перед ним танцювала, перевершуючи красою все, чим він колись впивався у римських хмільних ночах.

– Даная назову тебе, – сказав їй після танцю. – Даю тобі богині ім'я, бо ти богорівна.

– Негоже дочці першого карбівничого племені носити чиесь ім'я. В мене є власне.

– Яке?

– Кигитка звати мене, за іменем птаха, якого ти ніколи не бачив і не чув.

Якби йому того вечора вернулася молодість! Якби ця юна танцівниця й співачка могла покохати його, знікчемнілого, зістареного, всіма забутого вигнанця!

А вона покохала. Нічого не боячись, проходячи спокійно поміж вояцьких мечів, з'являлась аж на мурах фортеці біля цієї самої вежі, що відтоді й донині буде зватись – Овідієва. Приносила йому цілюще степове зілля, здатне рятувати від найгірших римських хвороб та від тягару літ. Перша медичка тих часів, подвигнута чистим своїм почуттям, – заповзялась вона відмолодити поета для творчості й для любові.

– Вона покохала тебе, – казав центуріон, – тому що ти римлянин, що маеш фортеці й тримаеш меч важкий у руці.

– Не за це, – відповіла дівчина.

– За що ж?

– Співець ти, – зверталась вона до вигнанця. – Душа твоя повна світла. До чого торкнешся словом – всюди з'являється краса, мій степ від неї розквітає... Природно за це покохати.

– Але ж я залишив свою молодість у Вічному місті. Коханки мої в Римі зістарілись... А ти така юна. І ніякі боги не приведуть до рівності наші літа. Ось на мені сивина, зима мого життя, – вона розділяє нас.

– Не хочу, щоб розділяла. Бо ти Овідій, поеми твої не знають старості. Душа твоя завжди юна, і я тебе люблю!

Слова ці ставали співом в її устах.

...Для них земля, а наша далечінь.

Почував, як вона своїми піснями відроджує його. Чув, як кров починає нуртувати в жилах гаряче й молодю.

Юна зцілителько, чим віддячу тобі? Введу тебе ось такою, як є, в мою гетську поему, може, в останню поему мого життя. І будеш ти вічно юна в ній, вічно прекрасна, як небо це, як цей ваш весняний розквітаючий степ. Квітуватимеш у слові моєму, для тебе далекої мови і перебудеш нас обох, тілом тлінних і незахищених перед Хаосом. Будеш і будеш, і віки не зістарять тебе!

У степовому її чар-зіллі, в натхненних співах любові було, мабуть, щось справді цілюще: чудодійна, може, навіть чаклунська сила таїлась. Бо Назон змінювався на очах, залага бачила його в ці дні відмолоділим та дужим, його тепер не страхало ніщо. І одного разу він вигукнув на валу:

– Риме і ти, Октавіане Августе! Вщент розлетяться твої легіони, пісня її все переживе!

І тільки він знав, звідки в ньому вперше з'явилося оце безстрашшя поета.

III

Уже пізно було, всі порозходились, позмовкали транзистори, тільки цикади невтомно січуть.

Схилившись на мур, Інна в задумі слухає тишу цієї цикадної ночі, що так ніжно тримає на собі всіяний зорями небосхил. Простір моря потемнів, місячна доріжка пригасла, і сам місяць, звернувши на захід, дотліває червоною купою за містечком, за пагорбами, де вдень було б видно розлогі плантації виноградників. Прощавайте, пагорби, прощавайте, золотаві, тугі, сонячним соком налиті грона!.. Не раз Інні доводилось з дівчатами працювати там, коли цілим училищем, бувало, виходили допомагати радгоспу в осінніх роботах. То були гарні дні, в праці на виноградниках Інна знаходила справді щось поетичне, бо ж хіба не прекрасно бачити людину, смаглу й веселу, з сонячним гроном у руці? Цікаво, чи росла за Овідієвих часів тут виноградна лоза? І чи було яке-небудь поселення там унизу, біля підніжжя фортеці, де зараз рясніє вогнями містечко райцентру? Містечко типово південне, із світлого черепашнику, вдень воно аж очі сліпить і все засипане цвітом акацій, виногради в'ються над самими вікнами, бо тінню тут дорожать... За роки навчання Інна встигла зріднитися з біленьким цим своїм градом, з його[7 - Як їй здається.]

Кінець ознакомительного фрагмента.

notes

Примітки

1

Її пісню виконує самодіяльний хор медичок.

2

Туш із вії ручаями тече.

3

Сплав болю, сповіді й заклинання.

4

Для нього заборонених зон нема!

5

Котрий не носить бороди.

6

Тільки не борода!

7

Як їй здається.

Купить: https://tn.knigapoisk.com/ru/gonchar_oles/bereg-lyubov

Текст предоставлен ООО «ИТ»

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию: [Купить](#)